

**Groene Kennis
Coöperatie**

De status van internationalisering binnen onderwijsinstellingen

Note van de auteurs

Opdrachtgever: Groene Kennis Coöperatie
Opdrachtnemer: Groene Kennis Coöperatie Programma Internationalisering
Auteurs: Ton Stok, Gonneke Leereveld
Datum: 2011, 3 augustus
Doelgroep: Coördinatoren internationalisering en onderwijsinstellingen, bestuur en programmteam Internationalisering, Groene Kennis Coöperatie, vier domeinen Groene Kennis Coöperatie

Projectafdeling: Groene Kennis Coöperatie Programma Internationalisering

Dit onderzoek wordt ondersteund door de Groene Kennis Coöperatie

Zonder de inzet van het programmteam Internationalisering had deze nulmeting niet tot stand kunnen komen. Ook de snelheid en betrokkenheid van coördinatoren internationalisering en de respondenten heeft bijgedragen aan het slagen van deze nulmeting. Dank gaat uit naar de ondersteuning vanuit de Groene Kennis Coöperatie, in het bijzonder naar Anja Kleijn.

Correspondentie aangaande dit artikel kan gericht worden aan Gonneke Leereveld, Projectafdeling, Wellantcollege, Rotterdam, g.leereveld@wellant.nl

Inleiding

Internationalisering en de werkmaatschappij

Internationalisering zorgt, samen met technologie en demografie, voor een snel veranderende (werk)omgeving waarbij kennis steeds belangrijker wordt (Alberda, F., 2009) ¹. Adequaat inspelen op al die veranderingen en gebruik maken van de kansen vergt aanpassingsvermogen, waardoor ook de rol van medewerkers in het arbeidsleven er anders uit zal gaan zien. Toekomstige professionals zijn waardevol in deze kenniseconomie als ze kennis kunnen ontwikkelen, toepassen in hun werkzaamheden en kunnen delen met collega's over de gehele wereld (Kessels, 2001)². Internationale competenties zijn hierbij van belang. Er is behoefte aan personeel met voldoende taalvaardigheid, kennis van andere landen en culturen en het vermogen om zich daaraan aan te passen. Internationalisering vervult een belangrijke functie ten aanzien van de ontwikkeling van de werkmaatschappij (Scholtes, e.a., 2005).³ Ondernemers en werknemers krijgen steeds meer te maken met internationalisering. Zo is de Europese Unie (EU) al tot zevenentwintig lidstaten uitgebreid; neemt outsourcing toe en is het gebruik van het World Wide Web steeds universeleler.

De verandering van de werkmaatschappij en de waarde van internationalisering zal invloed hebben op het onderwijs. Internationalisering leidt namelijk tot veranderingen in de samenleving, nieuwe industrieën, nieuwe beroepen, nieuwe gewenste vaardigheden (new skills, new jobs, 2010) en daardoor uiteindelijk tot aanpassingen in het onderwijs voor vakmensen. Het gaat niet alleen om veranderingen in het voorbereiden van de student voor zijn werkende bestaan, maar ook om zijn/haar functioneren in de samenleving in brede zin. Internationalisering is overal aanwezig, in alle beroepen en in alle lagen van de bevolking. Het verhouden tot de ander is in een internationale setting een leerpunt (Alberda, F., 2009).⁴

De oprichting van het programma Internationalisering

Het voormalig ministerie van LNV en de instellingen voor agrarisch onderwijs in Nederland hebben in 2004 gezamenlijk de Groene Kenniscoöperatie Coöperatie (GKC) opgericht. Vanuit dit innovatieplatform waar groene onderwijs- en onderzoeksinstellingen samen met bedrijfsleven en maatschappij werken aan kenniscirculatie en benutting van groene kennis, is het programma Internationalisering, afgekort GKC-PIN, operationeel. Binnen dit programma wordt internationalisering gedefinieerd als *“alle activiteiten die leiden tot toename van internationale contacten tussen organisaties, bedrijven en mensen in verschillende landen. De gangbare definitie van*

---

¹ Alberda, F., (2009). werken in de wereld. Hiteq

² Kessels, J.W.M. (2001). Verleiden tot kennisproductiviteit. Oratie. Enschede: Universiteit Twente.

³ Scholtes e.a., (2005) Varianten van internationalisering in het Nederlandse onderwijs Verkenning in opdracht van de Onderwijsraad 3 mei 2005

⁴ Alberda, F., (2009). werken in de wereld. Hiteq

internationalisering in het onderwijs is gericht op delen en verwerven van kennis, competenties en ervaring in de groene sector en de Agri-Business.” (GKC PIN programmateam, April 2011).

Internationalisering en onderwijs

Door de toenemende globalisering worden de opleidingen steeds meer internationaal georiënteerd, zo ook de agrarische sector waar de opleidingen steeds meer internationale componenten kennen (Bijsterveldt, M.⁵; Top-team Agro&Food⁶). Van afgestudeerden wordt nu verwacht dat zij kunnen functioneren in een diverse, internationale en competitieve kennismaatschappij (Wende, van der M., 2006)⁷. Het beheersen van deze competenties wordt binnen het onderwijs daarom als steeds belangrijker ervaren. Om studenten op deze ontwikkelingen voor te bereiden, zal het onderwijs mee moeten groeien. Internationalisering binnen het onderwijs geeft leerlingen/studenten de kans om zich voor te bereiden op deze toekomstige rol.

Vanuit deze gedachte heeft het programma Internationalisering haar missie vastgesteld: leren voor en door Internationale Agri-Business. In de hieruit voortvloeiende visie van het programma Internationalisering, ontwikkelen onderwijsinstellingen zich tot internationale kennisinstututen waarbij zij de spil zijn in de verbinding tussen onderwijs, onderzoek, omgeving en werkveld.

Het internationale kennisinstituut is dé plek in de regio waar kennis en expertise samenkomen. Internationale kennisinstututen zijn extern georiënteerd, werken vraaggericht en vraaggestuurd en spelen gemakkelijk in op internationale ontwikkelingen in markt en maatschappij.

Een nauwe samenwerking met het bedrijfsleven zorgt voor een verrijking van de leeromgeving en creëert professionele en internationaal georiënteerde medewerkers en studenten. Zij kijken verder dan de eigen grenzen en werken in regio's die niet grensgebonden maar samenwerkingsverbonden zijn. De regio van deze internationale kennisinstututen is de wereld. *The World is the limit (Colo, 2010)*⁸!

Internationalisering binnen de onderwijsinstellingen

In deze kennisinstututen zijn meerdere partijen aanwezig die met elkaar samenwerken. Docenten, studenten, onderzoekers, Agri-Business, overheid en omgeving zijn deel van deze internationalisering en de wijze waarop zij zich hiertoe verhouden, bepaalt de ontwikkeling van scholen tot internationale kennisinstututen. Het is momenteel onvoldoende duidelijk waar de onderwijsinstellingen staan ten aanzien van de ontwikkeling naar een internationaal kennisinstituut en op welke wijze onderwijsinstellingen inspelen op de behoefte aan medewerkers met internationale vaardigheden. Het is niet helder wat onderwijsinstellingen ondernemen op internationaal gebied ter bevordering van het leren van studenten en medewerkers in de internationale agrarische werkmaatschappij.

---

⁵ Bijsterveldt, M., (2008), Internationaliseringsagenda, De Staatssecretaris van Onderwijs Cultuur en Wetenschap

⁶ Top-team Agro&Food, (2011) Agro&Food: De Nederlandse groeidiament, Den Haag; gevonden op 2 augustus 2011 http://www.top-sectoren.nl/agrofood/sites/default/files/documents/Agro%26food_0.pdf

⁷ Wende, van der M., (2006), Internationalisation Policy Approaches, VU, CHEPS/UT

⁸ Colo, 2010, www.nlrp.nl, gevonden op 14 juni 2010

De aanleiding voor het starten van een nulmeting binnen het programma Internationalisering van de Groene Kennis Coöperatie, is daarom ook het tekort aan inzicht ten aanzien van de activiteiten, die plaatsvinden op onderwijsinstellingen op het gebied van internationalisering. De Groene Kennis Coöperatie heeft de wens uitgesproken een duidelijk overzicht te krijgen van de status van internationalisering binnen de groene onderwijsinstellingen. Het programma Internationalisering wil hierin graag tegemoet komen door een nul-meting uit te voeren.

Onderzoeksvraag

Dit onderzoek komt voort uit een authentieke en gedragen vraag van de Groene Kennis Coöperatie en het programma Internationalisering waarbij de opdracht is te onderzoeken op welke wijze internationalisering op dit moment vorm gegeven wordt binnen de onderwijsinstellingen.

Een drietal deelvragen wordt onderzocht om een antwoord te krijgen op de hoofdvraag *“Wat is de status van internationalisering binnen agrarische onderwijsinstellingen en de ontwikkeling tot een internationaal kennisinstituut?”*.

- 1) De eerste deelvraag onderzoekt de randvoorwaarden binnen de onderwijsinstelling om internationalisering te realiseren. Het brengt in kaart of de onderwijsinstelling internationalisering structureel heeft ingebed in de strategie en beleidsplannen van de instelling en of en randvoorwaardelijke kaders zijn gecreëerd om internationalisering plaats te kunnen laten vinden en in te bedden in de organisatie.
- 2) De tweede deelvraag brengt in kaart of de onderwijsinstelling internationalisering verankerd heeft in haar curricula en de opleidingen. De antwoorden geven weer of de onderwijsinstelling internationale activiteiten onderneemt en of deze structureel plaatsvinden.
- 3) De derde deelvraag brengt de wijze waarop de instelling samenwerkt met partners in beeld, maakt helder van welke ondersteunende partijen de school gebruik maakt en brengt de mening van de instelling in beeld ten aanzien van het belang van internationalisering.

Aangenomen wordt dat de onderwijsinstellingen nog niet ontwikkeld zijn tot internationaal kenniscentra. Verwacht wordt dat de meerderheid van de instellingen internationalisering als speerpunt heeft opgenomen in haar beleid, maar dat minder dan de helft van de onderwijsinstellingen internationale competenties of activiteiten heeft verankerd in het curriculum en het beleid heeft omgezet in gerelateerde acties en randvoorwaarden. Verwacht wordt dat onderwijsinstellingen het belang van internationalisering erkennen, diverse activiteiten organiseren binnen de instelling om internationaal bewustzijn te vergroten en daarentegen weinig **samenwerken** met andere partijen in internationale context zoals agrarische bedrijven, onderzoekinstellingen of overheden.

Met de uitkomst van het onderzoek krijgt het programma Internationalisering inzichtelijk waar kansen en knelpunten liggen binnen de onderwijsinstellingen ten aanzien van internationalisering. Vervolgens kan bepaald worden via welke activiteiten de doelstellingen van het programma bereikt kunnen worden; wat vervolgens tot uiting zal komen in de verbetering van de toepassing van internationalisering binnen onderwijsinstellingen.

Methode

Doelgroepbeschrijving

Alle internationaliseringcoördinatoren van de onderwijsinstelling en de op de vestiging verantwoordelijke contactpersoon internationalisering van alle groene onderwijsinstellingen van VMBO, MBO, HBO tot WO zijn aangeschreven. De respondenten zijn binnen de onderwijsinstelling verantwoordelijk voor het organiseren en realiseren van internationalisering binnen de instelling en de opleidingen. Elke instelling heeft per vestiging minimaal één persoon die in zijn of haar takenpakket de verantwoording heeft voor internationalisering. Daarnaast heeft elke instelling een coördinator internationalisering die vestigingoverstijgend verantwoordelijk is voor de realisatie van het beleid op internationalisering. De meeste coördinatoren zijn lid van het programmateam Internationalisering. Aangezien de Groene Kennis Coöperatie het agrarische onderwijs ondersteunt, zijn alleen groene onderwijsinstellingen benaderd voor de enquête. In totaal hebben 113 respondenten, die binnen deze categorie vallen, meegedaan aan het onderzoek; waarvan elf werkzaam zijn op een VMBO-instelling, 85 op het MBO en zeventien respondenten verbonden zijn aan een HBO- instelling. Vanuit het wetenschappelijk onderwijs (WUR) zijn er geen respondenten.

Selectieprocedure

Het belangrijkste selectie criterium voor het selecteren van de gewenste onderzoeksgroep, is het hebben van de verantwoording voor internationalisering op de vestiging binnen het taakpakket. Verwacht werd dat ongeveer 140 personen zouden voldoen aan dit profiel en de gehele doelgroep is hiervoor geselecteerd. 113 respondenten hebben deelgenomen aan het onderzoek. Er zijn op enkele vragen *missende* data gevonden, welke in het resultatenstuk nader toegelicht zullen worden.

Instrumenten

Een nulmeting kan uiteenlopende vormen aannemen. Het programma Internationalisering heeft ervoor gekozen de situatie binnen de onderwijsinstellingen op het gebied van internationale activiteiten in kaart te brengen door het uitvoeren van een online enquête.

De respondent werd gevraagd antwoord te geven op twintig gesloten vragen en drie open vragen, naast het invullen van algemene gegevens over de respondent zelf.

Validiteit en betrouwbaarheid

De enquête is, met behulp van een externe onderzoeker in het sociaal psychologische onderzoeksveld, opgesteld door het bestuur van het programma Internationalisering. Vervolgens is de enquête voorgelegd aan het programmateam tijdens een werksessie en is de aangepaste enquête middels een pilot uitgetest onder drie proefpersonen. De uiteindelijke versie is verstuurd naar de contactpersoon van de Groene Kennis Coöperatie en het programmateam met de vraag laatste wijzigingen door te geven waarna accordering heeft plaats gevonden. De opzet van het onderzoek en de betrouwbaarheid leent zich niet voor kwalitatieve statistische analyses en bijbehorende statistische waarden.

Procedure

Door middel van een door het bestuur van het programma Internationalisering opgestelde brief, is de doelgroep aangeschreven via de internationaliseringcoördinatoren van de onderwijsinstellingen. De twee doelgroepen hebben schriftelijk en indien nodig mondeling een beknopte toelichting gekregen op het doel van het onderzoek, de opzet van het onderzoek en de onderzoeksmethodiek, toelichting op de werkwijze en de hieruit voortvloeiende acties en afspraken.

Resultaten

De resultaten van het onderzoek zijn tweeledig. Allereerst zal een analyse van de volledige dataset gemaakt worden waarin VMBO-, MBO- en HBO-instellingen vertegenwoordigd zijn. Het WO heeft niet deelgenomen aan de nulmeting. De antwoorden van de drie typen onderwijs worden gezamenlijk beschreven en geanalyseerd. Vervolgens is een nieuwe analyse gedaan per typen onderwijs (VMBO-, MBO- en HBO-instellingen) en worden de onderlinge verschillen en overeenkomsten genoemd.

Algemene analyse

Deelvraag één / Randvoorwaarden binnen de onderwijsinstelling

Volgens 70 procent van de respondenten staat internationalisering benoemd als speerpunt in het visiedocument van de eigen onderwijsinstelling. 15 procent geeft aan dat internationalisering niet in het visiedocument is opgenomen en de overige respondenten weten niet of dit het geval is. 78 procent van de respondenten verklaart dat internationalisering is opgenomen in het vestigingsactiviteitenplan/opleidingsplan, 14 procent geeft aan dat dit niet het geval is en 8 procent weet dit niet.

De meerderheid van de respondenten waarbij internationalisering in de jaartaak is opgenomen (34 procent), ontvangt tussen de 50 en 100 uur om de bijbehorende activiteiten uit te voeren. 30 procent ontvangt minder dan 50 uur. De coördinatoren internationalisering besteden meer dan 250 uur op jaarbasis aan hun functie. De meerderheid (51 procent) geeft aan dat de genoemde beschikbare uren onvoldoende zijn om de taak of functie uit te voeren. Op de vraag hoeveel uur wenselijk is om de taak goed uit te kunnen voeren, wordt gemiddeld 100 uur voor het uitvoeren voor internationaliseringactiviteiten realistisch bevonden. Een antwoord formuleren op de vraag of de vestigingsdirectie van mening is dat internationalisering netto winst op moet leveren, bleek lastig te zijn. Meer dan 36 procent van de respondenten weet het antwoord op deze vraag niet te geven, 37 procent denkt dat de directie geen winst wil behalen uit internationaliseringsactiviteiten, terwijl 26 procent aangeeft dat dit wel het geval is. Ook op de vraag of internationalisering op de vestiging plaats blijft vinden indien subsidies wegvallen, moet 34 procent van de respondenten het antwoord schuldig blijven, terwijl 42 procent denkt dat de vestiging ook zonder financiële ondersteuning internationale activiteiten blijft organiseren.

Commitment voor internationale activiteiten door de verschillende lagen in de onderwijsorganisatie blijkt er weldegelijk te zijn. Minimaal 70 procent van de respondenten denkt dat het college van bestuur zich gecommitteerd voelt ten aanzien van internationale activiteiten in vergelijking tot 89 procent van de medewerkers.

Tabel 1

Verschilcores in commitment van de vier typen lagen binnen de onderwijsinstelling

	Ja	Nee	Weet niet
College van Bestuur	70,5	4,5	25,0

Vestigingsdirectie	86,6	2,7	10,7
Medewerkers	89,3	6,3	4,5
Studenten/leerlingen	87,3	0,0	12,7

Note: de antwoorden representeren agrarische VMBO- MBO- en HBO-onderwijsinstellingen

Deelvraag twee / Verankering in curricula en de opleidingen

Volgens de helft van de respondenten is internationalisering opgenomen in het curriculum, volgens 40 procent is dit niet het geval, de overige respondenten weten niet hoe dit georganiseerd is. In de gevallen dat internationalisering is opgenomen in het curriculum, gebeurt dat voornamelijk via het volgen van de opleiding in het buitenland of het werken met internationale competenties (zie tabel 2).

Tabel 2

Mogelijke wijze waarop internationalisering in curriculum is opgenomen

Wijze inpassing internationalisering in curriculum	percentage
Volledige opleiding in de buitenlandse taal	14,5%
Tweetalige opleiding	5,5%
Internationale competenties	43,6%
Deel van opleiding afronden in het buitenland	30,9%
Vakinhoudelijke module in andere taal	21,8%
Module of cursus in vreemde taal	34,5%
Internationale profielen	21,8%
Deel van de opleiding in het buitenland volgen (module)	65,5%

Note: de antwoorden zijn gegeven door vijftig procent van de respondenten aangezien de andere helft internationalisering niet heeft opgenomen in het curriculum

Internationale competenties die studenten zouden moeten beheersen, ongeacht of de onderwijsinstelling deze competenties in het curriculum heeft verankerd of hierop stuurt, bestaan volgens de respondenten uit een aantal aspecten. De overgrote meerderheid geeft aan dat studenten zich verstaanbaar moeten kunnen maken in een moderne vreemde taal. Ook het beheersen van culturele vaardigheden wordt genoemd als een belangrijke basiscompetentie. Daarnaast wordt globalisering, netwerken, samenwerken, zelfredzaamheid en flexibiliteit een aantal maal genoemd. Sommige respondenten vonden het lastig een antwoord te formuleren (4 procent). 50 procent van de onderwijsinstellingen heeft deze competenties naar eigen zeggen geïntegreerd in het curriculum, volgens 32 procent is dit niet het geval of is men hiervan niet op de hoogte (18 procent).

Onderwijsinstellingen organiseren internationale activiteiten, zowel geïntegreerd als niet geïntegreerd in het curriculum, voor medewerkers en voor studenten. Deze activiteiten worden voornamelijk op jaarbasis ondernomen waarbij studenten vooral op uitwisseling gaan (70 procent), stage lopen (65 procent) of buitenlandse gasten ontvangen (63 procent). Er wordt volgens 75 procent van de respondenten nooit door studenten een congres of seminar bezocht, nemen studenten nooit deel aan een onderzoek in internationale context (63 procent) en werkt 65 procent van de studenten nooit

samen met het internationale bedrijfsleven. Ook 56 procent van de medewerkers werkt volgens de respondenten nooit met het internationale bedrijfsleven samen. Meer dan 67 procent van de medewerkers heeft nog nooit deelgenomen aan vak- of onderwijsbeurzen of heeft commerciële activiteiten ondernomen (66 procent). Jaarlijks neemt meer dan 75 procent van de medewerkers van een instelling deel aan projecten in een internationale context, ontvangen ze buitenlandse gasten (70 procent) of organiseren ze internationale activiteiten in de school (65 procent). Dit laatste is bijzonder, aangezien volgens dezelfde respondenten slechts 53 procent van de studenten jaarlijks deelneemt aan internationale activiteiten in de school en 38 procent nooit (zie voor volledig overzicht bijlage 1 tabel 1+2).

Docenten worden, volgens 67 procent van de respondenten, gefaciliteerd om te werken aan deskundigheidsbevordering op het gebied van internationalisering. Bijna 30 procent geeft aan dat deze missende deskundigheid bij het personeel een belemmering vormt voor realiseren van internationalisering in de onderwijsinstelling. Volgens 30 procent van de respondenten liggen de belemmeringen op het gebied van commitment van de partijen en taalvaardigheid. Slechts 9 procent denkt dat cultuurverschillen internationalisering in de opleidingen moeilijk maken. Een aantal mensen noemt verstoring van het reguliere lesprogramma als aandachtspunt voor het realiseren van internationalisering op school. De grootste belemmeringen tijdens het realiseren van internationalisering in de opleidingen liggen op het gebied van tijd (74 procent) en financiën (60 procent).

Deelvraag drie / Samenwerking en partijen

Hoewel financiering wordt genoemd als belemmering voor het realiseren van internationalisering op school, is een grote meerderheid van de respondenten bekend met financieringspartijen, op het gebied van internationalisering, als Leonardo da Vinci (94 procent), Erasmus (50 procent) en Comenius (69 procent). Andere partijen (HIB 10,4 0 NESO 19,5) zijn minder bekend (zie tabel 3+4 bijlage 1 voor volledig overzicht). Van de organisaties waar de respondent bekend mee is, geeft 66 procent aan gebruik te maken van Leonardo da Vinci, EUROPASS (56 procent), het Europees platform (55 procent) en Comenius (42 procent). Met de andere in de vraag genoemde partijen wordt gemiddeld slechts door 20 procent van de respondenten samengewerkt.

De samenwerking met partnerscholen vindt wel op grote schaal plaats. Meer dan 75 procent van de onderwijsinstellingen heeft partnerscholen in het buitenland waar ze jaarlijks mee samenwerken. Gemiddeld is er een samenwerking met drie tot vijf partnerscholen. Een enkeling werkt zelfs samen met meer dan 25 onderwijsinstellingen. De landen waar deze buitenlandse partnerscholen zich bevinden liggen meestal in Europa, met de focus op Duitsland, België, Frankrijk, Engeland en Zweden. Ook Aziatische en Afrikaanse landen worden genoemd. Slecht een enkeling heeft een partnerschool in USA, Canada of Australië. De duur van de relatie is wisselend. Sommige partnerscholen zitten nog in de opstartfase, verreweg de meeste relaties bestaan tussen de drie en de acht jaar en een enkeling heeft al tientallen jaren een samenwerking met de partnerschool.

Binnen Europa wordt veel samengewerkt. Niet alleen met onderwijsinstellingen, maar ook het agrarische bedrijfsleven is hierin betrokken. In Afrika wordt samengewerkt met scholen en is de relatie met het agrarische bedrijfsleven nog sterker verankerd. Azië is een continent waarbij ook zowel met onderwijs en bedrijfsleven wordt gewerkt, zij het in mindere mate dan in Europa en Afrika (zie voor volledig overzicht bijlage 1 tabel 5+6). De wijze waarop deze samenwerking plaatsvindt, is veelal via uitwisseling, netwerken, internationale projecten of partnerscholen. De respondenten geven de voorkeur aan het hebben van contact via het daadwerkelijk bezoeken van elkaar (91 procent), mailen (92 procent) of telefonisch (78 procent). Twitter, skype en communicatieplatformen worden in minder dan 20 procent van de gevallen gebruikt als communicatiemiddel.

De laatste vraag van het onderzoek heeft betrekking op het belang van elementen die behoren bij internationalisering en is middels een vierpunt Likertschaal gescoord.

Tabel 3;

Belang van diverse items internationalisering

Items	niet belangrijk /			
	zeer belangrijk	belangrijk	niet onbelangrijk	onbelangrijk
Internationalisering opnemen in curriculum	50,6	32,2	1,8	0,0
Samenwerking met internationale Agri-Business	18,4	32,2	27,6	5,5
Bevordering communicatie vaardigheden (MVT)	48,8	33,1	2,8	0,0
Zelfbeeld versterken	32,2	46,0	5,5	0,0
Aan leren passen in een vreemde omgeving	52,4	28,5	3,7	0,0
Vakinhoudelijke internationale ontwikkelingen	26,7	40,5	14,7	2,8
Culturele diversiteit erkennen en om kunnen gaan	45,1	35,9	3,7	0,0
Europees burgerschap	24,8	40,5	13,8	4,6
Ontwikkeling tot wereldburger	30,4	39,6	12,0	1,8
Nastreven millennium doelen	12,9	24,8	37,7	7,4
Deelname aan economische missies	8,3	17,5	46,9	8,3

Uit de tabel is op te maken dat het leren aanpassen in een vreemde omgeving, het opnemen van internationalisering in het curriculum en het bevorderen van communicatie in een MVT als zeer belangrijk wordt ervaren.

Resultaten drie typen onderwijs

Deelvraag één / Randvoorwaarden binnen de onderwijsinstelling

Uit deelvraag één is duidelijk op te maken dat HBO-instellingen, de randvoorwaardelijke zaken om internationalisering binnen de onderwijsinstelling plaats te laten vinden, beter georganiseerd hebben. Volgens 94 procent van de respondenten uit het HBO ten opzicht van 44 procent in het VMBO en 65 % in het MBO, staat internationalisering als speerpunt benoemd in het visiedocument. Ook het opnemen van internationalisering in het vestigingsactiviteitenplan gebeurt bij bijna alle HBO-instellingen (94 procent) en tussen de 63 en 74 procent bij de VMBO- en MBO-scholen. Daarnaast ontvangen opvolgend VMBO-, MBO- en HBO-scholen meer uren voor het uitvoeren van hun internationaliseringstaak hetgeen ook duidelijk zichtbaar is in de tevredenheid over het kunnen

uitvoeren van de taak binnen de gestelde uren (70 procent van het HBO is tevreden terwijl meer dan 70 procent in het VMBO ontevreden is). De drie typen onderwijs hebben overeenkomstig geantwoord op de vraag of de vestigingsdirectie vindt dat internationalisering netto winst op moet leveren. Ongeveer een derde tot 45 procent denkt dat dit niet het geval is. Wel denken de respondenten van HBO-instellingen positiever over het voortzetten van internationaliseringsactiviteiten indien de subsidie zou vervallen. 60 procent van de respondenten van het HBO is van mening dat de activiteiten doorgaan ten opzichte van 27 procent van de respondenten van het VMBO en 40 van het MBO. Commitment voor internationalisering is op alle drie de typen onderwijs ongeveer gelijk ten aanzien van de verdeling binnen de lagen van de onderwijsorganisatie.

Deelvraag twee / Verankering in curricula en de opleidingen

Een groot verschil is merkbaar ten aanzien van het opnemen van internationalisering in het curriculum. Meer dan 90 procent van de respondenten van HBO-instellingen geeft aan dat internationalisering is opgenomen in het curriculum ten opzichte van 20 procent in het VMBO en 41 procent in het MBO. Ook is de diversiteit in de wijze waarop internationalisering is opgenomen in het curriculum bij het HBO veel groter dan respectievelijk MBO of VMBO. De focus op de internationale competenties is ook verschillend. Waar de respondenten van MBO- instellingen de focus leggen op het kunnen uitdrukken in een moderne vreemde taal en culturele vaardigheden, vinden HBO-instellingen globalisering, professionalisering en communicatie van groter belang. Het VMBO zet daarentegen socialisering en samenwerken voorop. Ook de verankering van de zojuist genoemde internationale competenties in het curriculum is hoger bij het HBO (62 procent) dan binnen het MBO (46 procent) en VMBO (40 procent).

Er zit geen groot verschil tussen de typen activiteiten die ondernomen worden door medewerkers en studenten op de drie typen onderwijs. Het verschil dat aanwezig is, ligt voornamelijk in de percentages en frequentie waarmee deze activiteiten plaatsvinden. Zo heeft meer dan de helft van de HBO-instellingen maandelijks buitenlandse gasten in huis, waar dit in het VMBO en MBO jaarlijks voorkomt. Ook is er op HBO-instellingen meer facilitering voor internationale deskundigheid-bevordering bij het personeel (80 procent HBO ten opzichte van 60 procent bij het VMBO).

Tijdsinvestering blijft een belemmering bij het realiseren van internationalisering. Opvallend is dat VMBO-instellingen geen belemmeringen zien in de taalvaardigheid, waar HBO- instellingen juist met 62 procent aangeven problemen te ervaren. Dit kan voortkomen uit het feit dat er andere competenties op dit gebied gevraagd worden aan HBO-docenten dan aan VMBO-docenten.

Deelvraag drie / Samenwerking en partijen

De respondenten van de VMBO-, MBO- en HBO-instellingen zijn bekend met verschillende instellingen en programma's en maken ook van verschillende partijen gebruik. Alle typen onderwijs werken samen met partnerscholen, het HBO meer dan het MBO en VMBO. Ook blijven het VMBO en het MBO dichter bij huis en zijn zij meer gefocust op samenwerking met andere onderwijsinstellingen,

dan met het (agrarisch) bedrijfsleven, de overheid of de NGO's. In het belang van de diverse elementen rondom internationalisering worden de accenten op andere punten gelegd. Respondenten van het HBO vinden het opnemen van internationalisering in het curriculum zeer belangrijk (87 procent t.o.v. 60 procent in het MBO en 55 in het VMBO), waar MBO en VMBO voornamelijk het leren aanpassen in een vreemde omgeving essentieel vinden (64 procent).

Conclusie

Dit onderzoek heeft middels drie deelvragen antwoord trachten te vinden op de hoofdvraag “*Wat is de status van internationalisering binnen agrarische onderwijsinstellingen en de ontwikkeling tot een internationaal kennisinstituut?*”.

De hypothese, dat de meerderheid van de instellingen internationalisering als speerpunt heeft opgenomen in haar beleid, maar dat minder dan de helft van de onderwijsinstellingen internationale competenties of activiteiten heeft verankerd in het curriculum en het beleid heeft omgezet in gerelateerde acties en randvoorwaarden, wordt ondersteund door de uitkomsten van het onderzoek. Uit de gegevens wordt duidelijk dat hoewel een grote meerderheid internationalisering heeft opgenomen in het visiedocument en vestigingsactiviteitenplan, er nog geen sprake is van een duidelijke verankering van internationalisering binnen de onderwijsinstelling. Meer dan 60 procent van de respondenten moet hun onderwijstaak in minder dan 100 uur per jaar uitvoeren en dit blijkt voor de meerderheid niet voldoende te zijn. Ook het uitvoeren van activiteiten zonder subsidieondersteuning is volgens de meerderheid niet realistisch, ondanks het zeer grote commitment voor internationalisering in alle lagen van de onderwijsinstelling. Dit commitment vertaalt zich nog niet in het opnemen van internationalisering binnen de onderwijsinstellingen. 50 procent van de opleidingen heeft internationalisering niet verankerd in het curriculum. Wanneer dit wel het geval is, resulteert dit vaak in dat studenten een cursus moderne vreemde taal (MVT) volgen, stage lopen in het buitenland of dat internationale competenties in het curriculum zijn opgenomen. Onder dit laatste wordt onder andere het beheersen van een MVT en culturele vaardigheden verstaan, het hebben van een flexibele instelling, kunnen samenwerken en zelfredzaamheid. 50 procent van de instellingen die internationalisering hebben verankerd in het curriculum, hebben deze competenties ook daadwerkelijk geïntegreerd. Er worden wel diverse internationaliseringsactiviteiten ondernomen, met name activiteiten voor studenten, waarbij de focus ligt op het lopen van stage, een uitwisseling of het contact hebben met buitenlandse gasten in de school. De aanname dat onderwijsinstellingen het belang van internationalisering erkennen, diverse activiteiten organiseren binnen de instelling om internationaal bewustzijn te vergroten en daarentegen weinig samenwerking met andere partijen in internationale context zoals agrarische bedrijven, onderzoekinstellingen of overheden, wordt tevens bevestigd door het onderzoek. De kansen om internationalisering in de eigen vestiging te organiseren worden nog onvoldoende benut, zeker als het gaat om samenwerking met het internationale bedrijfsleven (in Nederland). De respondenten zien belemmeringen om internationalisering in de opleidingen te integreren op het gebied van tijd en financiën. Ze zijn wel bekend met de subsidieverstrekking en een gedeelte werkt met deze partijen samen, maar het grootste gedeelte van de genoemde instanties is bij veruit de meerderheid van de respondenten onbekend. Het netwerk buiten de eigen instelling en buiten het onderwijsveld, blijkt soms nog onontgonnen gebied. Vooral het samenwerken met het bedrijfsleven (agrarisch en niet agrarisch) en overheid vindt niet veel plaats. Samenwerking met partnerscholen gebeurt echter wel veelvuldig en met verschillende partijen uit diverse continenten; voornamelijk door elkaar te bezoeken. Het leren aanpassen in een vreemde omgeving, het opnemen

van internationalisering in het curriculum en het bevorderen van MVT wordt als zeer belangrijk ervaren ten aanzien van internationaliseringsactiviteiten.

De verwachting dat HBO-instellingen de juiste randvoorwaardelijke zaken tot hun beschikking hebben, om internationalisering in de onderwijsinstelling plaats te laten vinden, wordt bevestigd door het onderzoek. Ook de aanname dat internationalisering meer ingebed is in HBO-opleidingen dan bij MBO-scholen is waar gebleken. Over het algemeen is op te merken dat de verschillen tussen VMBO-, MBO- en HBO-scholen voornamelijk voortkomen uit de organisatie van randvoorwaardelijke zaken om internationalisering binnen de onderwijsinstelling plaats te laten vinden. De overduidelijke meerderheid van de respondenten van de HBO- instellingen krijgt meer uren voor hun taak, voelt een groter commitment van alle betrokkenen, geeft aan dat internationalisering in het beleid opgenomen en geïntegreerd in het curriculum is. Er worden in het HBO frequenter internationaliseringsactiviteiten ondernomen, de samenwerking met partnerscholen is steviger, het netwerk en de partijen uitgebreider en de respondenten van de instellingen hebben in het algemeen meer contact met de buitenwereld.

In het algemeen kan geconcludeerd worden, dat onderwijsinstellingen nog niet ontwikkeld zijn tot internationale kenniscentra, maar wel het belang en de mogelijkheden inzien om internationalisering een aspect te laten zijn binnen het opleiden van studenten, de professionalisering van de docenten en het hebben van een internationaal netwerk. Het commitment om dit te organiseren is aanwezig, eveneens als de benoeming van internationalisering als speerpunt in het visiedocument van de instellingen. Deze visie doorvertalen naar verankering van internationalisering in het curriculum en daaraan gerelateerde activiteiten is de volgende stap!

Discussie, belangrijke bevindingen en aanbevelingen

De uitkomsten van dit onderzoek bevestigen de aannames gedaan door het bestuur van het programma Internationalisering: onderwijsinstellingen hebben internationalisering opgenomen als speerpunt in het visiedocument, ze ondernemen diverse internationaal georiënteerde activiteiten en zijn gecommitteerd om internationalisering plaats te laten vinden binnen de school, maar zijn nog niet in staat om dit enthousiasme om te zetten in het organiseren van een internationaal kenniscentrum. De visie die gehanteerd wordt door het programma Internationalisering komt niet overeen met de wijze waarop internationalisering momenteel wordt vormgegeven op de onderwijsinstellingen. Deze eerste bevinding, dat het opnemen van internationalisering als speerpunt in het visiedocument niet automatisch leidt tot een integrale, procesmatige benadering van internationalisering, is een belangrijk element. Lector Hans de Wit⁹ spreekt in een interview dezelfde bevindingen uit en noemt dit de negen misvattingen over internationalisering. Internationalisering is geen Engelstalig onderwijs, het lopen van stage in het buitenland of het hebben van internationale studenten in huis. De visie en doelstellingen

---

⁹ De Wit, H., Negen misvattingen over internationalisering, Transfer 9, jaargang 18, verschenen op 30 juni 2011

van een school moeten internationaal georiënteerd zijn. Het moet gaan om geselecteerde activiteiten en samenwerkingspartijen die bijdragen aan het realiseren van de visie op internationalisering binnen. Ook uit deze nulmeting in het agrarische onderwijs blijkt dat scholen veel ondernemen maar dat dit niet gebeurt vanuit een zorgvuldig gekozen strategie. Kwantiteit moet niet belangrijker zijn dan kwaliteit of het bereiken van het doel. De nut en noodzaak van internationalisering moet bekend zijn, zowel bij directie en management als bij docent en student. Dat moet leidend zijn in de onderwijsprogramma's. In de curricula moeten internationale competenties centraal staan, zodat daarna passende werkvormen en activiteiten gevonden kunnen worden. Slechts een kleine groep (met name HBO-) instellingen heeft internationale competenties verankerd in het curriculum, waarbij voornamelijk bedoeld wordt op het beheersen van een moderne vreemde taal. Een competentie die internationalisering makkelijker maakt, maar niet direct een internationale competentie is!

Ook instellingen als de HBO- Raad, AOC- Raad en de rijksoverheden noemen alle het belang van internationalisering in de onderwijsinstelling en het inbedden van internationale competenties. Volgens onderzoek uitgevoerd door Twynstra Gudde in opdracht van de Onderwijsraad, is internationalisering nog onvoldoende opgenomen in het curriculum¹⁰. Dezelfde uitkomsten zijn zichtbaar in dit onderzoek. Het blijkt echter wel moeilijk om internationalisering te definiëren. Door eerder genoemde partijen worden verschillende interpretaties ten aanzien van internationalisering, internationale competenties en internationale activiteiten tentoon gesteld. Internationalisering is een containerbegrip. Onderling afstemmen over de bedoelingen en het creëren van een gemeenschappelijke taal kan hiertoe een aanzet geven.

Een tweede belangrijke bevinding uit het onderzoek, is het feit dat weinig studenten en medewerkers samenwerken met het agrarische bedrijfsleven. Ook samenwerking in projecten, kennisnetwerken of onderzoek met het agrarische bedrijfsleven vindt niet op grote schaal plaats. Een gemiste kans want de meeste agrarische studenten komen terecht in het MKB dat juist medewerkers nodig heeft, die mee kunnen draaien in de mondiale kenniseconomie en de kansen zien. Ook De Wit¹¹ noemt het belang van deze samenwerking: "*De relatie met de beroepspraktijk moet de drijfveer zijn voor internationalisering*". Hier ligt een grote kans voor de onderwijsinstellingen.

Een derde bevinding betreft de belemmeringen om internationalisering te organiseren binnen de instelling. Tijdgebrek en financiën te korten worden als grootste struikelblokken tijdens het realiseren van internationalisering in de onderwijsinstelling genoemd. Opvallend is dat weinig respondenten op de hoogte zijn van de subsidiemogelijkheden die ingezet kunnen worden, weinig zicht hebben op de partijen die ondersteuning kunnen bieden en nog minder respondenten van de mogelijkheden van

---

¹⁰ Onderwijsraad, <http://www.onderwijsraad.nl/publicaties/2005/varianten-van-internationalisering-in-het-nederlandse-onderwijs/item978>, gevonden op 26 juli 2011

¹¹ De Wit, H., Negen misvattingen over internationalisering, Transfer 9, jaargang 18, verschenen op 30 juni 2011

deze partijen gebruik maken. Volgens de onderwijsraad (2005) is juist de grote hoeveelheid initiatieven die er vanuit alle sectoren en de Nederlandse en Europese overheid ontplooid zijn een groot obstakel. Door een suboptimale afstemming van deze initiatieven en de Nederlandse en Europese regelgeving, ontstaat een gefragmenteerd beeld waardoor er te weinig gebruik gemaakt van samenwerkingsvoordelen en velen het wiel opnieuw moeten uitvinden¹².

Een laatste belangrijke bevinding is dat er een groot verschil is tussen VMB-O, MBO- en HBO-instellingen t.a.v. de status van de onderwijsinstelling als internationaal kenniscentrum.

Beperkingen en advies voor vervolgonderzoek

Dit onderzoek brengt niet in kaart welke visie op internationalisering door de individuele onderwijsinstellingen gehanteerd wordt en of de activiteiten überhaupt op een visie gestoeld zijn. Het gebruik maken van instrumenten als mobiliteit, partnerschappen en Engelstalig onderwijs moet geen doel op zich worden maar moet onderdeel van een procesmatige aanpak zijn om de visie op internationalisering in een strategie tot uiting te laten komen. Het is nu onvoldoende helder wat de visie op internationalisering van de onderwijsinstelling daadwerkelijk behelst en of deze past bij de visie van het programma Internationalisering. De motivatie, achter de activiteiten die op een onderwijsinstelling ondernomen worden, blijft nog onderbelicht. Onderzoek dat internationalisering binnen de onderwijsinstelling op meerdere dimensies in kaart brengt, zou uitsluitsel kunnen geven over deze belangrijke elementen.

Een tweede beperking ligt in het feit dat er slechts drie open vragen zijn gesteld en dat de rest van de enquête bestond uit gesloten vragen. Meer gedetailleerde antwoorden kunnen gevonden worden bij onderzoek dat plaatsvindt middels semi gestructureerde interviews.

Een derde beperking is dat er alleen onderzoek is gedaan binnen het initieel onderwijs en het postinitieel onderwijs niet onderzocht is. In het kader van Leven Lang Leren zou dit een optie voor vervolgonderzoek kunnen zijn.

Advies voor de praktijk

De bevindingen voortkomend uit dit onderzoek, kunnen worden vertaald naar advies voor de praktijk. Onder deze praktijk wordt het programma Internationalisering en daarnaast de onderwijsinstellingen verstaan. Hieronder zullen in opsomming de belangrijkste aanbevelingen weergegeven worden. Onderwijsinstellingen kunnen op aanvraag een individueel advies ontvangen aan de hand van een analyse van de data van deze onderwijsinstelling.

Het programma Internationalisering:

- Neemt initiatief om samen met betrokken partijen (ook bedrijfsleven en overheid) te komen tot een voor onderwijsinstellingen bruikbare gemeenschappelijke taal ten aanzien van internationalisering.

---

¹² Onderwijsraad, <http://www.onderwijsraad.nl/publicaties/2005/varianten-van-internationalisering-in-het-nederlandse-onderwijs/item978>, gevonden op 26 juli 2011

- Geeft inzicht in de diverse partijen die (financiële) ondersteuning kunnen geven om internationalisering (activiteiten) te realiseren binnen de onderwijsinstellingen middels een overzicht van de beschikbare subsidieverstrekkingen op de website GKC PIN.
- Ondersteunt onderwijsinstellingen bij het opstellen van een doelgericht langetermijnbeleid op internationalisering dat aansluit bij de missie van het programma Internationalisering
- Ontwerpt samen met het werkveld en de betreffende onderwijspartijen internationale competenties voor VMBO en MBO en onderneemt actie om deze competenties te integreren in de kwalificatiedossiers. Voert een controle op HBO-competenties uit.
- Ondersteunt onderwijsinstellingen bij het vertalen van internationale competenties naar activiteiten binnen en buiten de school door good practice voorbeelden te geven
- Versteft het contact met de beroepspraktijk en neem de bevindingen en ontwikkelingen van de sector mee in alle activiteiten die ondernomen worden

Aanbevelingen aan onderwijsinstelling:

- Ontwikkel eigen missie en profiel.
- Werk vanuit een internationale visie en leerdoelstellingen naar een strategische aanpak. Deze visie is gekoppeld aan de visie van de onderwijsinstelling.
- Sluit met de ontwikkeling van de visie aan bij de visie van het ministerie van EL&I, de Groene Kennis Coöperatie en andere relevante partijen.
- Werk vanuit de vraag; Waarom internationalisering? Benoem nut en noodzaak.
- Laat internationalisering een geïntegreerd geheel zijn binnen het onderwijs. Laat de activiteiten die je onderneemt voortkomen uit je visie; organiseer geen activiteiten die een los onderdeel zijn maar integreer dit in het onderwijs.
- Wees selectief en kies de partners, partijen, activiteiten die passen bij de visie op internationalisering en veranker dit kwalitatief in de opleidingen.
- Veranker en verstevig de relaties met de beroepspraktijk; laat dit je drijfveer voor internationalisering binnen de opleidingen zijn.
- Vraag om ondersteuning bij partijen die dit kunnen bieden. Overleg met het programma Internationalisering hoe dit te ondernemen is.
- Vergaar (private) middelen ter investering; gebruik (Europese) instrumenten om de belemmeringen tijd en financiën te elimineren.

Bijlage

Tabel 1

Activiteiten ondernomen door studenten in de afgelopen twee schooljaren (2009-2011) in het kader van Internationalisering

	Nooit	Jaarlijks	Maandelijks	Wekelijks
Uitwisseling van leerling/student	25,0	69,8	5,2	0,0
Onderzoek in internationale context	63,3	31,1	5,6	0,0
Deelnemen projecten intern. context	31,9	62,6	5,5	0,0
Projecten intern. thema in Nederland	47,7	50,0	2,3	0,0
Buitenlandse stages leerlingen/studenten	25,5	64,9	7,4	2,1
Exposities organiseren of bezoeken	62,8	36,0	1,2	0,0
Seminars/congres organiseren/bezoeken	75,0	25,0	0,0	0,0
Deelnemen aan beurzen	76,5	23,5	0,0	0,0
Internationale "weken"	55,1	43,8	1,1	0,0
Internationale activiteiten in de school	37,8	53,3	7,8	1,1
Ontvangen van buitenlandse gasten	31,6	63,2	4,2	1,1
Presentaties studenten in MVT	32,3	60,2	4,3	3,2
Samenwerking met intern.bedrijfsleven	64,4	32,2	3,4	0,0

* Note: het cijfer 1 in de enquête geeft het percentage aan dat deze activiteit nooit heeft ondernomen, het cijfer 2 voor jaarlijks, cijfer 3 voor maandelijks en cijfer 4 voor wekelijks

Tabel 2

Activiteiten ondernomen door medewerkers in de afgelopen twee schooljaren (2009-2011) in het kader van Internationalisering

	Nooit	Jaarlijks	Maandelijks	Wekelijks
Onderzoek in internationale context	51,7	40,4	6,7	1,1
Deelnemen projecten in internationale context	9,2	75,5	11,2	4,1
Projecten met intern. thema in Nederland	32,6	58,4	5,6	3,4
Buitenlandse stages voor medewerkers	45,7	48,9	5,3	0,0
Exposities organiseren of bezoeken	54,3	43,5	2,2	0,0
Seminars / congres organiseren of bezoeken	43,2	53,7	3,2	0,0
Deelnemen aan beurzen	62,4	35,5	2,2	0,0
Internationale "weken"	55,1	43,8	1,1	0,0
Internationale activiteiten in de school	26,1	65,2	7,6	1,1
Ontvangen van buitenlandse gasten	12,4	69,1	15,5	3,1
Presentaties van studenten MVT	40,0	42,1	14,7	3,2
Samenwerking met internationaal bedrijfsleven	56,2	37,1	1,1	5,6
Lesgeven buitenlandse studenten in buitenland	53,9	39,3	4,5	2,2
Commerciële activiteiten	66,7	24,1	9,2	0,0

* Note: het cijfer 1 in de enquête geeft het percentage aan dat deze activiteit nooit heeft ondernomen, het cijfer 2 voor jaarlijks, cijfer 3 voor maandelijks en cijfer 4 voor wekelijks

Tabel 3

Bekendheid met de volgende organisaties

Antwoorden/ Opties	ja	nee
Leonardo da Vinci	94,4	5,6
Comenius	69,5	30,5
Europees platform	66,7	33,3
EUROPASS	61,9	38,1
CINOP	59,3	40,7
EUROPEA	56,1	43,9
Erasmus	50,6	49,4
NUFFIC	48,1	51,9
Stichting		
Uitwisseling	42,0	58,0
Etwinning	38,0	62,0
EVD	33,3	66,7
Band	32,1	67,9
Grundtvig	30,4	69,6
Learning circles	23,1	76,9
EFVET	21,5	78,5
EU tempus	20,5	79,5
NESO	19,5	80,5
Arion	11,5	88,5
HIB	10,4	89,6
ELOS	9,0	91,0

*Note: Het percentage bij 'ja' laat zien hoeveel respondenten bekend zijn met de instelling

Tabel 4

Gebruik maken van de diensten van de organisaties waarmee men bekend is

Antwoorden/ Opties	ja	nee
Leonardo da Vinci	65,9	42,9
EUROPASS	55,6	47,1
Europees platform	54,8	52,4
Comenius	42,3	62,1
EUROPEA	41,2	60,6
Stichting Uitwisseling	34,8	62,3
CINOP	28,6	82,0
NUFFIC	27,5	70,4
EVD	23,1	56,8
Etwinning	21,9	78,1
Band	21,9	71,4
Erasmus	18,6	91,9
EU tempus	13,8	91,8
NESO	12,1	80,6
Grundtvig	10,9	78,1
HIB	6,6	87,7
Arion	4,8	90,8
Learning circles	4,8	93,8
EFVET	3,2	96,8
ELOS	1,6	93,8

*Note: Het percentage bij 'ja' laat zien hoeveel respondenten gebruik maken van de instelling

Tabel 5

Aantal instellingen dat samenwerkt met instellingen in diverse continenten

Answer Options	Onderwijs- instelling	Agri- Business	Bedrijfsleven (niet groen)	Overheids- instanties	NGO's	Response Count
Europa	78	26	9	13	5	81
Afrika	30	15	7	12	11	36
USA	8	6	2	0	1	12
Canada	13	9	4	0	1	19
Midden- en Zuid-Amerika	2	4	1	1	3	5
Azië	21	8	3	5	4	25
Australië	1	4	2	2	1	6
Overige stakeholders over wijze van samenwerken						8

Tabel 6

Percentage samenwerking met instellingen in diverse continenten

	Onderwijs	Agri- Business	Bedrijfs- leven (niet groen)	Overheids- instanties	NGO's
Europa	96,3	32,1	11,1	16,0	6,2
Afrika	83,3	41,7	19,4	33,3	30,6
USA	66,7	50,0	16,7	0,0	8,3
Canada	68,4	47,4	21,1	0,0	5,3
Midden- en Zuid-Amerika	40,0	80,0	20,0	20,0	60,0
Azië	84,0	32,0	12,0	20,0	16,0
Australië	16,7	66,7	33,3	33,3	16,7

Tabel 7

Wijze van samenwerken met partijen in andere landen

Answer Options	Commerciële basis	Netwerken	Uitwisselingen	Seminars	Studie- bezoeken	Partner- schappen	Internationale projecten	Onderzoek	Kennis delen	Gedeelde opleidingen	Response Count
Onderwijsinstelling	8	46	63	15	42	38	45	13	35	16	81
Agri-Business	12	20	12	5	10	10	15	8	16	0	33
Bedrijfsleven (niet groen)	6	9	3	1	5	2	6	3	4	0	15
Overheidsinstanties	4	10	1	4	7	6	11	2	7	0	19
NGO's	1	8	4	2	3	6	11	3	9	0	16

*Note: De getallen geven de aantal respondenten weer die met de genoemde typen instellingen op de diverse wijze samenwerken